

Frojd, eros i tanatos, sto godina kasnije

Slobodan G. Marković & Žarko Trebješanin, ur.
Psi i kultura III - Psi and Culture III, Eros i Tanatos
- *Eros and Thanatos*, Beograd: Fakultet političkih
nauka i Institut za evropske studije, 2023.

Skupovi „Psihoanaliza i kultura“ održavaju se na Fakultetu političkih nauka od 2016. godine. Prvi zbornik sa ovih skupova bio je posvećen aktuelnosti Frojdove misli (2016), a drugi misli Vilhelma Rajha i analizi vođe u psihoanalizi (2018).¹ Nastavljajući tradiciju objavljivanja zbornika o Zigmundu Frojdu, u srpskoj akademskoj javnosti krajem 2023, pojavio se zbornik *Psi i kultura III - Eros i Tanatos*. Kako je urednik zbornika, prof. dr Slobodan G. Marković apostrofirao, 2019. godine navršilo se ne samo stoleće od Pariske mirovne konferencije, već je Zigmund Frojd tada krenuo da pravi nacrt dela *S one strane načela zadovoljstva* (nem. *Jenseits des Lustprinzips*) koje je dovršio 1920. godine. U tom je delu Frojd detaljno izložio koncept nagona smrti, poznatijeg u nauci kao tanatos. Ovo delo bilo je umnogome prevratničko budući da je Frojd iz temelja izmenio svoje pređašnje stavove o presudnoj važnosti principa zadovoljstva. Kako je i prof. Marković primetio, takvo interesovanje za smrt nije bilo slučajno i usledilo je nakon razornog Velikog rata.

[1] Žarko Trebješanin & S. G. Marković, ur., *Aktuelnost Frojdove misli*. Beograd: Institut za evropske studije i Informatika, 2016. G. Jovanović & S. G. Marković, ur., *Psi i kultura II*. Beograd: Centar za demokratiju FPN i Institut za evropske studije, 2018.

U prvoj celini pod nazivom „Od Erosa ka Tanatosu“ nekoliko autora pokušalo je da detektuje glavne procese u Frojdovoj binarnoj koncepciji dva suprotstavljena nagona života i smrti. Ovaj deo zbornika počinje radom Prof. dr Žarka Trebješanina „Frojdov pojam erosa i njegov značaj za psihoanalizu“. Frojdova koncepcija dve suprotstavljene sile poticala je iz starogrčke filosofije, a posebno je naglašeno Empedoklovo viđenje stvarajućih i razarajućih sila i Platonovo razumevanje uloge boga Erosa kao demoničkog posrednika između drugih božanstava i ljudi. Prema Frojdu nagon života obuhvatao je i samoodržanje (usred gladi, žeđi, nagona ego) i seksualne nagone (koji su izvorište svih drugih ljubavi). Eros je takođe imao značaj i za fundamentalnu psihoanalizu budući da su se iz njega razvile ideje o samozaljubljenosti, zaljubljenosti i ljubavi. U analizi prof. Trebješanin definiše osnovnu razliku između ova tri pojma na osnovu toga da li se ego libida prelijeva na objekt, drugu osobu ili osobu čiji je ego. Posebnu pažnju posvetio je važnosti erosa za kulturu. Naglašavajući ambivalentnu prirodu odnosa ukazuje da Eros i kultura mogu istovremeno da doprinesu širenju veza među ljudima posredstvom ljubavi, ali i da kultura može da doprinese opadanju međuljudskih veza i potiskivanju nagona života.

U drugom tekstu zbornika, prof. dr Jelena Đorđević sa Fakulteta političkih nauka u Beogradu obradila je pitanje svetkovina iz ugla antropološke analize odnosa erosa i tanatosa. U teorijskom pogledu posebno važni su koncepti komemoracije, ali i društva spektakla. Savremeni teorijski pristupi, naglasila je prof. Đorđević, u velikoj su meri demistifikovali Frojdove evropocentrične i muškocentrične pristupe. Međutim, koncepcije erosa i tanatosa pružaju i dalje mnoštvo mogućnosti u tumačenjima antropoloških fenomena. Svetkovine, kao najprisutnije ustanove modernog društva, veoma su pogodne jer se istovremeno održava poredak i ruši tabu. Iako je Frojdovo delo *Totem i tabu* u antropologiji odbačeno, pojedine njegove ideje ipak otkrivaju nasilnu prirodu svetkovina. Obredi su bili zamena za realno nasilje i imali su funkciju pročišćenja od

agresije. Slavlje je imalo funkciju da se proslavi pobjeda nad razornim silama zla. Koncept svetosti ne pripada isključivo religijskoj, već i laičkoj formi posebno u pogledu domena politike i ideologije. Nasuprot nacističkim svetkovanama koje su idealizujući tanatos želele da obeleže rođenje novog društva, savremena društva spektakla pokušavaju da oba principa dovedu u koegzistenciju. Na kraju teksta, Jelena Đorđević je postavila i pitanje da li će kiborzi uspeti da prevaziđu čoveka spajanjem živog i mrtvog, duha i algoritma, tela i mašine.

Doktorand Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu Dušan Maljković u tekstu „Homoseksualnost, Eros i Tanatos: jedno čitanje ‘Čovečjeg seksualnog života’“ dao je analizu Frojdovog predavanja u kome je otvoreno kontroverzno pitanje u polju studija seksualnosti. Ova predavanja Frojd je držao za vreme Prvog svetskog rata tokom akademskih godina 1915-1916 i 1916-1917 na Univerzitetu u Beču. Maljković je naglasio da je osnovna Frojdova ideja počivala u demistifikaciji detinjstva i naglašavanju polimorfne prirode perverzno infantilnog erotizma. Naime, u tom je aspektu homoseksualnost za Frojda postala deo nagonske seksualnosti koja nije bila usmerena na reproduktivnu funkciju čime je Frojd odbacio tezu o striktnoj vezanosti seksa za rađanje. Frojd je otvoreno govorio o masovnosti pojave homoseksualnosti provocirajući time onovremeni moral. U tim istraživanjima, istakao je Maljković, Frojd nije bio usamljen budući da su slična istraživanja sprovodili Vilhelm Rajh, Alfred Kinsi i sovjetski naučnici. Analizirajući posebno kontroverzno pitanje Frojdove teorije o dečijoj seksualnosti Maljković ukazuje da je osnovni femonen s kojim se Frojd suočio bila desakralizacija dečije seksualnosti odnosno negacija ranijih predstava o svetom i neukaljanom detinjstvu. Zaključujući rad autor primećuje da je Frojd utvrdio da eros nije isključivo vođen ciljem stvaranja, već da je rezultat kompleksnih međuuticaja na decu.

Prof. dr Slobodan G. Marković sa Fakulteta političkih nauka u tekstu „The Dystopian Decade (1923-1932) and its heritage: Rethinking Zamyatin, Freud and Huxley“ daje komparativnu analizu distopija Zamjatina, Froja i Hakslija iz ugla istorije ideja. Period od 1815. do 1914. bio je izraz utopije koja je počivala na veri u progres. Epoha „progrresa“ završena je velikim stradanjima u Velikom ratu. Sledilo je desetleće distopije. Na prvom mestu prof. Marković analizira distopiju Jevgenija Ivanoviča Zemjatina autora roman *Mi*. Nasuprot Evropi, u SAD je nastavljen progresivistička epoha oličena u Tejlorovim *Principima modernog menadžmenta*. U Zamjatinovoj varijanti distopije jednopartijska država odbacila je organizovanu veru i uvela princip razuma koji će se u bliskoj budućnosti spojiti s tejlorskim naučnim menadžmentom mehaničke civilizacije. Uz Zamjatinovu autor analizira Frojdovu ideju civilizacije/kulture kao antiutopije. Ovu teoriju Frojd je najpotunije izrazio u delu iz 1929-1930 koje je prvobitno bilo naslovljeno *Nesreća u kulturi* (*Das Unglück in der Kultur*), a onda je preimenovano u *Das Unbehagen in der Kultur* (*Nelagodnost u kulturi*). U engleskom prevodu reč kultura je, uz Frojdovu saglasnost, preimenovana u civilizaciju. Za Frojda su i religiji i

kultura neuroze. Nesreća je i za Frojda i za psihoanalitičkog antropologa Gezu Rohajma imanentna tendencija civilizovanih. Posebno važan bio je Oldus Haksli koji je budućnost čovečanstva sagledavao iz ugla Fordovih fabrika, a u čijoj distopiji Novog sveta se pojavljuje novi srećan čovek lišen religije, umetnosti i knjiženosti. Zaključujući članak, autor je ukazao na to da su tri distopijska autora, svaki na svoj način, ukazali na antinomiju dva pojma do kojih je čoveku posebno stalo: sreće i slobode.

U prvom radu iz druge celine koja nosi naziv „Psihoanaliza, društvo i kultura“, Petar Jevremović profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu, napisao je rad o Martinu Papenhajmu koji je bio ne samo psihijatar i Frojdov savremenik, već je tokom Prvog svetskog rata boravio u Terezinu gde je ispitivao Gavrila Principa. Nove socijaldemokratske austrijske vlasti formirale su posle Prvog svetskog posebnu komisiju koja je trebalo da ispita zloupotrebe komandne moći i autoriteta u austrijskoj vojsci, a jedan od eksperata bio je i Frojd. Upotreba neprimerenih metoda bila je prisutna tokom rata u psihijatriji vojnih i policijskih organa. Papenhajmova uloga negativno je sagledana na sednicama Odbora za istraživanje povreda vojne dužnosti. Iako je Papenhajm primenjivao Frojdovu metodu on se u velikoj meri i razlikovao od nje. Profesor Jevremović je ukazao da su Papenhajmovi razgovori s Principom bili umereno vođeni, uprkos činjenici da su ovog psihijatra optuživali za surove metode postupanja prema pacijentima. Ispitujući odnos Frojda i Papenhajma, Jevremović izneo mišljenje da je Frojd verovatno pred sobom imao i nalaze razgovora Papenhajma i Principa.

Prof. dr Galjina Ognjanov s Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu oblavila je rad pod naslovom „Doprinos Edvarda Bernejza korišćenju emocija u propagandi i odnosima s javnošću“. U njemu se bavi la načinom kako je Bernejz, inače nećak Zigmunda Frojda, primenjivao ideje svog slavnog rođaka. Među prvima je Stjuart Juen, američki istoričar odnosa s javnošću ukazao na važnost uticaja teorije psihoanalize na ovo polje. U bogatoj karijeri Edvard Bernejz (1891-1994) bio je pod snažnim uticajem svog dvostrukog rođaka Zigmunda Frojda (majka Bernajzova bila je Frojdova rođena sestra, a istovremeno je i Frojdova žena bila Bernejzova tetka tj. sestra njegovog oca). Frojd je uticao na mladog Bernejza šaljući mu i *Uvodna predavanja o psihoanalizi*, a Bernejz je uspeo i da popularizuje Frojdova učenja u Americi višedecenijskim radom u medijima i naučnim društvima. Bernejz je jedan od osnivača odnosa s javnošću. On je manipulaciju emocijama primenio u propagandne svrhe u promociji industrije cigareta i za to je zloupotrebio i američke feministkinje. U radu su analizirane kontoverze Bernejzovog pristupa i optužbe za neetično ponašanje.

Nataša Šofranac sa Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu je u članku „Šekspir i psihoanalitička tumačenja“ pokušala da posmatra klasika britanske književnosti kao protopsihoanalitičara. Pozivajući se na Stivena Grinblata, ona ukazuje na to da su Šekspira najviše interesovala bratoubistva i kompleksni odnosi između kćerki i očeva, kao i sinova i

majki. I Frojd je svoje teorije razvijao iz iskustva kompleksnih porodica s čestim prisustvom incesta. Pored Frojda koji je ukazao na neurotične veze Hamleta i Edipa, primenu psihoanalize u književnim delima sugerisali su mnogi poput Šošane Felman, Žaka Lakana i drugih. I kralj Tezej se u *Snu letnje noći* može, u psihoanalitičkom tumačenju, može da smatra za neurotičara. Psihonaalitičari su zahvaljujući Frojdu tumačili kralja Lira i kao starca i kao dete zbog incestuoznih težnji.

Novinar i diplomata Dragan Bisenić u tekstu „Enigma Frojdove Sfinge: Frojd, Egipat i islam” objašnjava opsednutost barda psihoanalize starijim Egipatom i arheologijom, a posebno faraonom Ehnatonom, Mojsijem u drugim znamenitim ličnostima bliskoistočne antike. Frojd je u studiji *Mojsije i monoteizam* negirao jevrejsko poreklo Mojsija smatrajući ga Egipćaninom koji je bio Ehnatonov sledbenik. Zahvaljujući istraživanjima Flindersa Pitrija koji je otkrio ostatke faraona Ehnatona u Amarni, Frojd je oblikovao svoje viđenje monoteizma. U posebnom segmentu, Bisenić je pokušao da objasni zbog čega je u islamskom svetu Frojdova misao naišla na protivrečnu recepciju. Pozivajući se na Omneju el Šakri profesorku sa Univerziteta Kalifornija, Bisenić ističe da je Frojdova misao u muslimanskom svetu postojala više kao polivalentna tradicija nego kao čista teorija. Ukazao je na složene tradicije vlastitosti, seksualnosti, mentalnih bolesti i sličnih fenomena koji spadaju u zajedničke teme psihoanalize i arapske kulture. Međutim, islamski autori imali su problema s Frojdom zbog: 1) vrednosnog relativizma (posebno religijskog i moralnog); 2) njegovog jevrejskog porekla, i 3) njegove indolentnosti prema islamu.

Novica Milić s Fakulteta za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum iz Beograda u tekstu „Frojd i Srbi u XXI veku: prilog za psihoanalizu mase” pokušao je da pojedine Frojdove teze implementira na savremeni kontekst, pogotovo u aspektima ratova devedesetih godina XX veka. Ovi ratovi su, istakao je Milić, doveli do opadanja libidinalne energije. Opasnost za srpsko društvo, zaključuje Milić, počiva u problemima epske svesti i rizika od digitalnih alata koji su postali egzo-svest. Personalizacija masa odvija se preko modernih tehnologija koje postaju duša mase odnosno egzo-ego koji aktivno učestvuju u kreaciji naše stvarnosti. Fenomenološki je važno uočiti i da Srbi libidinalno investiraju u vođe. Autor smatra da je Frojdova teorija posebno primenljiva u analizi totemizma jer su se, po njegovom mišljenju, Srbi iz devedesetih godina vratili totemima, a ne istinskoj religiji.

U poslednjem delu zbornika analiziran je odnos psihoanalize i neuronauka. Slobodan Nikolić, član Centra za dubinsko istraživanje snova - Imago, u tekstu „Neuropsihoanaliza - izazov za psihoterapiju u XXI veku” predstavio je novi multidisciplinarni pristup koji podrazumeva uključivanje neuronauka u psihoanalitičko istraživanje. Osnovni princip neuropsihoanalize podrazumeva da postoji monizam mozga i uma. I dok neuronauke istražuju objektivne okolnosti, psihoanaliza pokušava da ispita subjektivne aspekte dajući nove materijale za istraživanja međusobne povezanosti. Neuropsihoanaliza pripada grani novijih disciplina pošto

je nastala devedesetih godina XX veka u Njujorku, a u Srbiji je prevod knjige *Mozak i unutrašnji svet* Marka Solmsa i Olivera Turnbula označio početak interesovanja za ovo polje. Psihoanaliza se dugo nije bavila neurološkim aspektima i protekle su decenije do povratka neuronaukama. Kao nova i eklektička disciplina, neuropsihoanaliza ne ide po svaku cenu u potvrđivanje Frojdovih teorija. Za Nikolića, neuropsihoanaliza se sve više približava Jungovoj misli o kolektivnom nesvesnom što ukazuje i na njenu fleksibilnost.

U poslednjem tekstu Milan Popov sa Instituta za filozofiju i interdisciplinarnu studije iz Novog Sada u tekstu „Tanatos i autobiografski self” ispituje aktuelnost Frojdove misli u kontekstu neuropsihoanalitičkih koncepata. Problem svesti počivao je i u tome što je teško definisati njene granice, njene refleksivne delove, mogućnosti njenog proširivanja. U skladu sa Somsovim istraživanjima smatra da bi self mogao da se posmatra kao deo ida, a autobiografski self bi bio jednak s egom. U tom pogledu jezgrovita svest postaje deo proširene svesti.

Iako pojedini radovi mogu da izazovu polemike među istraživačima, novi zbornik *ΨA i kultura III – Eros i Tanatos* predstavlja veoma važno i inovativno štivo koje ukazuje na multidisciplinarnu aspekte proučavanja Frojdove misli. Imajući u vidu permanentno interesovanje za misao Frojda i njegovih nastavljača reč je o kolektivnom doprinosu veoma važnom za akademsku zajednicu u Srbiji i regiona. Ovaj zborik nam približava i nove procese i moguće pravce proučavanja ovog bečkog velikana.

Petar S. Ćurčić,
istraživač saradnik
Institut za evropske studije, Beograd